

мље. Такав закључак могао би се извести и на основу историјског прегледа књижевног стваралаштва. Ниједан ранији рад, па ни споменуто дјело Трифуна Ђукића, није окренут обради најбитнијих карактеристика националне књижевне романтике која је у Црној Гори његована у доба модернистичких покрета и у европској књижевности и у књижевностима готово свих наших народа; ни у једном није приказан настанак те својеврсне појаве, нити су објашњене разне концепције о развоју те књижевности изван књижевних покрета и појава у другим нашим срединама. Ни обрада књижевних публикација није много одмакла у свим досадашњим радовима од библиографског приказивања њихових садржаја. Иако овај дио студије има сличне пропусте као и остали научни радови, и у њему је др Пејовић показао смисао за језгровит суд, за одабирање, уопштавање оних досадашњих резултата који могу да издрже савремене научне критеријуме. У томе је, без сумње,

он показао и довољно оригиналности, посебно у откривању и покретању неких нових тема, до сада готово и недодирнутих у нашој науци о књижевности (о проучавању Његоша и односу према његовом дјелу у другој половини XIX вијека, о покушајима у проучавању фолклора, књижевности, језика и сл.).

Вриједност научног рада дра Пејовића увећана је веома прегледним и јасним излагањем материје, као и настојањем да се научна грађа, пуна бројки и других података, изложи што живље и да се сачувају особине доброг научног стила. У томе, као год и у језичкој коректности, постигнут је потпун успјех. Посебно треба истаћи веома успјелу композицију овог научног дјела.

Развитак просвјете и културе у Црној Гори без сумње је научни рад који представља значајан научни допринос истраживању црногорског културног наслеђа.

Радивоје Шуковић

НОР И РЕВОЛУЦИЈА У СРБИЈИ 1941—1945.

Институт за историју радничког покрета Србије издао је значајну публикацију о народноослободилачком рату и револуцији у Србији 1941—1945. године. То је у ствари зборник радова који су прочитани на научном скупу на Златибору 1971. године под истим називом.

Редакција је подијелила књигу на два дијела: у првом су објављени реферати, а у другом дискусија — редом, како је и вођена. Зборник садржи укупно 34 реферата и 29 дискусија; укупно 559 страна великог формата. Реферати су подијељени у неколико тематских група.

Доминантно питање свакако је питање научне обраде феномена „Ужичке републике“, односно територије која је улазила у њен састав, једне од највећих слободних територија у окупираној Европи с јесени 1941. године. Податак да је та територија имала преко милион и дивје стотине хиљада становника

увјерљиво то илуструје. То, међутим, није и основни квалитет „Ужичке републике“. По начину организације слободне територије на којој су ницали органи револуционarne власти под снажним и непосредним руководством највишег војничког и политичког руководства НОП-а у земљи, по одлукама које су на овом подручју и у вријеме трајања „Ужичке републике“ донесене, по далекосежном утицају које су имале на развој НОП-а у осталим крајевима земље и, на крају, по жестојким биткама које су вођене у одбрану ове партизанске републике, при чему је испољен индивидуални и колективни хероизам — већ трансформиран у нашем умјетничком стваралаштву, ликовном, књижевном, музичком и филмском — „Ужичка република“ је представљала својеврстан феномен другог свјетског рата. Управо, „Ужичка република“ је тако рећи даном свог оснивања

септембра 1941. године постала предметом и научних истраживања. Истина, најранија анализа њених искустава имала је у првом реду практични карактер; доцније, све до данашњег дана, а и касније, научна истраживања имају за циљ да објективно сагледају и оцијене њен значај у развоју НОП-а уопште, а посебно у развоју револуционарне власти.

О томе говори реферат дра Вјенцеслава Глишића *Значај и улога Ужичке републике*. У овој тематској групи налазе се још и ови реферати:

Милан М. Миладиновић — О одговорности комуниста Србије у НОП и револуцији,

Мишо Лековић — Делатност Централног комитета КПЈ и Врховног штаба НОПОЈ у Санџаку у децембру 1941. године,

мр Милица Бодрожић — Осврт на улогу и држање Земљорадничке и Народне сељачке странке у Србији током ослободилачког рата и револуције,

Слободан Д. Милошевић — Избеглице и пресељеници у Србији 1941. године,

др Бранко Ђукић — Странци у народноослободилачкој борби Србије од 1941—1945. године.

У другој тематској групи, под насловом *Устанак 1941. године*, налази се осам реферата:

Ранко Кончар — Значај националног питања за развитак устанка у Војводини 1941. године,

Богдан Гледовић — Санџак 1941. године,

др Јован Марјановић — Дража Михаиловић и Немци 1941. г.,

Милан Обрадовић — Рад Партије на стварању обавештајне службе и система безбедности НОП-а у Србији 1941—1942. године,

мр Милан Босић — Партизански покрет у Србији 1941. године и емисија радио-станице „Слободна Југославија“,

мр Мухарем Кресо — Утицај устанка на измјене у њемачкој окупационој управи у Србији,

др Коча Јончић — Улога 717. њемачке дивизије у борбама 1941. године у западној и централној Србији и у масовном стрељању грађана у Краљеву и Крагујевцу,

др Надежда Јовановић — Анти-масонска и антикомунистичка изложба у Београду 1941. године,

др Милан Брковић — КПЈ у Србији у периоду борби за коначно ослобођење земље,

Драган Булатовић — Развој и делатност органа народне власти у јужној Србији — новембар 1943 — октобар 1944,

Др Јосип Мирнић — Немци у Бачкој и народноослободилачки покрет 1941—1944,

Иван Глигоријевић — Дилеме због непостојања тактичког дејства партизанских јединица зајечарског и пожаревачког округа,

Љубица Шимаковић — Јаковљевић — Привредни развитак Крагујевца и околине у току НОР-а 1941—1945,

Хранислав Ракић — Помоћне оружане снаге партизанских одреда у лесковачком крају 1941—1942. године.

Посебну тематску групу чине реферати објављени у поглављу — *НОБ у Србији и суседи*;

академик Михаило Апостолски — Сарадњи током устанка 1941—1944. на простору јужне Србије, северне Македоније,

др Здравко Антонић — Везе устаника источне Босне и западне Србије,

Јован Вујошевић — Србија и Црна Гора 1941. године.

Војмир Кљаковић — Србија и Македонија у њемачко-бугарским односима 1940—1941. године,

мр Младен Цолић — Оружане формације НДХ на граници према Србији и у Србији (Санџаку и Срему) 1941—1944. године,

Мирослав Стојиљковић — Политика бугарских власти на анектираним условима источне Србије 1941—1944,

Миодраг Митровић — Допринос НОР-а и револуције Југославије развоју револуционарног покрета Бугарске у периоду април 1941—септембар 1944.

Оваква тематска подјела битно се разликује од оне на научном скупу који је одржан под истим називом. Приређивачи Зборника су остварили оригиналност у композицији зборника. На жалост, то је учињено на штету прегледности

тема које су третиране кроз бројне реферате. Чини се да је било много боље остати при композицији тема и реферата каква је била на научном скупу.

А сада — о садржају ове значајне публикације, о њеном доприносу објашњавању питања и тема која покреће.

Као што смо рекли, у центру научне обраде скупа била је „Ужичка република“. На ову тему је највише научних радова. У њима се третирају основна питања са којима се сукобљавала и која је рјешавала „Ужичка република“ у вријеме свога постојања. Готово да је учешће сваког друштвеног слоја и њихов однос према „Ужичкој републици“ освијетљен посебним научним прилогом. Особито су занимљива била саопштења која су говорила о културно-просвјетним приликама, о економским мјерама које су предузимали органи власти, како би се ратне прилике учиниле што блажим. Извјесно је да су сви ови реферати бацили свјетлост на постојање и рад „Ужичке републике“, да су у научној интерпретацији пошли даље од досадашње историографије, али је исто тако неспорно да „Ужичка република“ тек треба да добије право објашњење и вредновање у студиозном и документованом синтетичком раду, који се намеће као основни задатак српске историографије.

У посебну тематску групу врло занимљивих и важних питања истичемо развој народне власти и третман народноослободилачких одбора 1941—1942. године. Наиме, у досадашњој историографији НОО у овом периоду су третирани као привремени органи власти. Реферати и дискусија сугерирају мишљење да би те одборе требало ревалоризирати, односно да би се и они могли сматрати суштинским органима власти, ни мање важним по одлукама које су донијели, и питањима која су рјешавали, нити више једноставним по организационој структури од оних из 1942—1943. године и даље, који се иначе квалификују као стални органи власти. У објашњењу овог заиста новог третмана карактера власти НОО 1941—1942. године полази се

од три основна фактора: међународног, политичког и историјског. Без обзира на terminus technicus, они су били суштински органи власти, иако ми то кажемо тек крајем 1942. године; уосталом, ми смо и нашу револуцију назвали правим именом тек после њеног побједоносног завршетка, што никако не може да значи да она није била социјалистичка од самог почетка.

Посебну тематску групу чине реферати у којима су третирана сва питања ослободилачког рата у времену од 1942. до 1945. године. Значај ових реферата огледа се у тематској разноликости. Третирана су и нека питања војне организације, специфичности појединих региона, став неких грађанских подручја, злочини окупатора, привредни развитак и др. Све су то неоспорно питања која доприносе сагледавању компликованих односа на овом дијелу југословенског ратишта. Такође треба рећи да су сва та питања сагледавана у свјетлости најновије архивске грађе, што је веома значајно. С тим у вези треба цијенити и њихов научни допринос. Вјероватно би се могло рећи да су ова питања више покренута и означена као веома важна, него што су исцрпљена и скинута са дневног реда даљих научних истраживања. Утолико више што се ипак осјећа да су посматрана само из једног угла, сагледавана само кроз призму једне научне дисциплине — историје. Развој модерне историјске науке упућује на интердисциплинарна проучавања свих догађаја, поготово ако су они тако сложени, као што је то народноослободилачки рат и социјалистичка револуција.

Съедећа група питања која су третирана у овој публикацији односи се на везе НОП-а Србије и Југославије у цјелини са НОП-ом сусједне Бугарске. Сасвим је извјесно да одавно није било тако много саопштења у чијој је основи стављен деликатан однос два покрета и двије партије. До сада су о овим односима са наше стране писали углавном македонски историчари. Исто тако се може рећи да је готово први пут ово питање страније сагледавано. То је заиста

допринос у научној оријентацији. И тумачења ових односа по много чему су нова и оригинална. У оцјени улоге Комунистичке партије Бугарске полазило се од неких чињеница које до сада нијесу истичане, а које чине специфичним и положај Бугарске и положај њене Комунистичке партије. Бугарска није било окупирана, те се њен положај радикално разликовао у односу на окупирану Југославију. У Југославији је окупатор чином окупације разбио институционализам грађанске власти; у Бугарској он је учвршћен присуством њему пријатељских њемачких трупа. С тим у вези посебан је положај бугарских комуниста — они не могу позивати народ у борбу против окупатора, јер Њемци тамо нијесу окупатори у формално-правном смислу. Они морају да се оријентишу на рушење буржоаског апарата, који је ојачан чином савезништва са Хитлером. Посебно је опет питање колико је народ спреман да пође у такву борбу под вођством Комунистичке партије, односно да ли је код њега гњев нарастао до оне границе са које се може кренути у револуцију. Вјероватно би дубље понирање у све ове претпоставке дало и нове одговоре — прецизније и можда објективније — на питања о карактеру борбе КП Бугарске и њене улоге у тој борби, па самим тим и на односе бугарског ослободилачког покрета и НОП-а у Југославији.

Потребно је нагласити да реферати ове тематске групе покрећу питање специфичних услова развојка НОП у појединим карактеристичним регионима. Ту у првом реду мислимо на Војводину, Косово и Метохију, мада би се ово могло односити и на неке још уже регионе. Специфичност покрета на овим регионима огледа се и кроз многонационалну структуру становништва. Поједине народности доживјеле су окупацију као ослобођење од режима старе Југославије. Тај фактор је морао и јесте био јасан у политици КПЈ на тим подручјима. Јер чланови КПЈ, без обзира на националност, доживјели су окупацију онако каква је она суштински и била, јер је политика КПЈ

о одбрани земље била јасна и прихваћена од њеног чланства. У другим пак регионима парола КПЈ о борби против окупатора није могла бити прихваћена од оних маса чији су сународници били окупатори. Стога је за ово подручје и за овај дио маса требало наћи другу паролу, која би такође мобилизаторски дјеловала. Била је то парола о братству и јединству, која има и класни и интернационалистички карактер. Колико је КПЈ успјела да схвати ове специфичности, па чак и да им се прилагоди, толико је имала успјеха у придобијању маса.

Иако смо настојали да методом тематских група дамо што прегледнији садржај овога научног рада, ипак се мора рећи да тиме нијесу исцрпљене све теме које су у њем покренуте. Према су дате само парцијално, заслужују пажњу и ове: карактеристике окупационог система, комплекснија оцјена личности окупаторских гувернера, однос КПЈ и Коминтерне, специфичан положај Санџака 1941. године и уопште за све вријеме рата, први ослободилачки полигон и илузије о краткотрајности ратних операција у оквиру другог свјетског рата, термилошки квалитатив револуције, да ли је НОР средство или циљ, колики је допринос „Слободне Југославије“ ширењу истине о збивањима у земљи, како гледати на податак да „Слободна Југославија“ емитује прве вјести о НОР тек четири мјесеца након његовог почетка, док, рецимо, бугарска радио-станица „Христо Ботев“, такође смјештена у Москви, то чини са вјестима из Бугарске још у јулу 1941. године итд., итд.

Умјесто закључка и оцјене научног рада „НОП и револуција 1941 — 1945. године“, хтјели бисмо рећи да он представља значајан допринос науци о НОР-у и револуцији народа Југославије. Широка је димензиона питања и тема које су расправљане, необично занимљива и богата дискусија о њима. Ни једно од покренутих питања, међутим, није ријешено; нико то, истина, није ни очекивао. Па ипак, да је концепција била усмјерена на мање тема и да су се њима позабавили још неки историчари из Србије,

који су остварили запажене резултате својим досадашњим радом о нашем рату и револуцији, вјерујемо да би и резултат био другачији. У сваком случају, још једном треба

размислити о потреби да се оваквим радовима покушају чак и коначно ријешити питања о којима се води научни дијалог.

Зоран Лакић

Мишо Лековић: *БИХАЋКА ОПЕРАЦИЈА 1942*, Војноисторијски институт, Београд 1972, стр. 261.

У издању Војноисторијског института недавно је изашла монографија *Бихаћка операција* од Миша Лековића. То је једна од монографија из едиције „Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945“ које Војноисторијски институт припрема и издаје с циљем да се научно обраде најкрупнија војна дјјства Народноослободилачке војске Југославије у току прошлог рата и на тај начин пружи неопходна грађа за синтетичку обраду историје народноослободилачког рата. Уједно монографија *Бихаћка операција* је у неку руку наставак монографије истог аутора *Офанзива пролетерских бригада у лето 1942*, у којој је детаљно и врло документовано описан поход групе пролетерских и ударних бригада, са Врховним штабом на челу, са тремеће Црне Горе, источне Босне и Херцеговине ка западној Босни, који је отпочео у другој половини јуна 1942. године и који у ширем смислу обухвата и догађаје које је донијела тзв. бихаћка операција.

Брз и снажан продор пролетерских и ударних бригада у Босанску крајину и Далмацију позитивно је утицао на развој партизанског покрета у читавој области на правцу кретања бригада. Спајање бригада с крајишким и далматинским партизанским јединицама довело је до снажног полета ослободилачке борбе у тим крајевима. Ослобођен је велики број градова, а били су угрођени и гарнизони на далматинској обали и у долинама Врбаса, Уне и Сане. Народноослободилачки покрет је ојачао и у сусједним областима Хрватске и у Словенији. Било је само питање дана када ће се ослобођена територија западне Босне и сусједних области спојити и знатно увећати слободна територија у западним крајевима земље, што је требало даље да отвори пер-

спективу поновног јачања народноослободилачког покрета и у источном дијелу Југославије, у којем су окупатори и њихови сарадници привремено водили главну ријеч. Управо у тренутку када се сматрало да су сазрели услови за спајање слободних територија западне Босне и Хрватске и за чврсто повезивање њихових јединица, дошло се на мисао о једној крупнијој операцији против непријатељских упоришта у долинама Уне и Коране којом је овај задатак требало остварити, на мисао о бихаћкој операцији, која је заправо предмет посебне студије друга Лековића и на коју овом приликом указујемо.

Тематски оквир монографије *Бихаћка операција* није нарочито велики јер се у њој обрађују дјјства крајишких и хрватских партизанских јединица у једној операцији која је обухватала подручје у захвагу Уне и Коране и која је трајала свега двадесетак дана новембра 1942. године. Па ипак — како је аутор у предговору своје књиге констатовао — значај те операције тако је велики да се она с пуно разлога и оправдања наметала историографији, тражећи да буде што исцрпније обрађена. И заиста у личности Лековића она је нашла обрађивача, који је врло документовано и исцрпно расвијетлио све њене компоненте, почев од рађања и сазријевања одлуке о операцији, па преко припрема за њено извођење до завршних борби. Користећи се свом расположивом архивском грађом и богатом литературом аутор је значајну пажњу посветио опису рада штабова, исцрпној дескрипцији и реконструкцији војних дјјстава, анализама, оцјенама и закључцима. Монографија Лековића је уствори детаљна историја операције која је представља-